

Janus-faced Populism: De-democratization or Democratization of Democracy?

Mohsen Abbaszadeh*
Marzbali

Assistant Professor, Department of Political
Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran

Abstract

As one of the most visible aspects of political life in recent years, the populist rises imply the 'crisis of representation' that means the existing institutional mechanism of representative democracy is ineffective in representing the variety of social demands. In accordance with the liberal democratic approach, while this situation, warns of the mass society revival and new versions of authoritarianism, the radical democratic approach considers it to the possibility of retrieve democracy.

Which variables determine the contending evaluations of populism impact on democracy? The present paper presupposes that the contending evaluations are driven by different conceptions of principal constituent of democracy (rule of law or general will?) and the populism entity (a manner of governance or a movement constructing collective will?). Given the postulates of the contending democratic theories (liberal and radical), the paper hypothesizes that evaluating the effects of populism on democracy depends on the way of interaction of some variables: a) the content of the populist discourse (egalitarian articulation of plural demands or discriminatory one?); b) the context in which the populist movement arises (democratic structure of opportunity or authoritarian one?) c) the mutual strategy of political actors whether from opposition or in position ones (the connection between street politics and institutional one or disconnection?). Taking advantage of the contending democratic theories (liberal and radical) in a combinative theoretical framework, the paper attempts to justify the hypothesis by highlighting the fact that both democratic theories are built on one aspect of the conception of democratic order.

Marking the elements such as individual subjectivity, rationality, the rule of law, pluralism, etc. as characteristics of the democratic order, a liberal democratic approach considers populist popular and exclusionary (i.e., determined by populists' particular definition of the people) orientation as a threat to democracy. It is because of the such orientation restricts public debates and leads to weakening democratic institutions, the opposition's

* M.abbaszadeh@umz.ac.ir

How to Cite: Abbaszadeh Marzbali, M. (2022). Janus-faced Populism: De-democratization or Democratization of Democracy? *State Studies*, 8(32), -. doi: 10.22054/tssq.2023.69050.1278

rights, and the plurality of society. On the contrary, the radical democratic approach points to the significance of the populist mobilization for the democratization of status quo democracies owing to re-politicization of the issues neglected by the sovereign elite, provided that to articulate accumulated demands around a democratic egalitarian nodal point. Such evaluation emanates from the fact that this approach identifies democracy with collective subjectivity, general will, participation, and so on.

It seems that a non-paradoxical and justifiable reference to both the above-mentioned approach in an analysis of the effect of populism on democracy entails taking their different concentrations into account. It means 'populism-in-power' (as a way of governance) puts the structural foundations of democracy in danger and facilitates the emergence of authoritarianism due to its anti-institutionalism, anti-pluralism, and tendency to mass politics. It is whilst, in the status of 'opposition' (a mobilizing movement), populism might be an opportunity to revive democratic politics. This argument resorts to the action of constructing a new collective will, in populist strategies of mobilizations, which reveals shortages of representative systems such as the monopoly of a minority, technocratic elitism, and so on. Nevertheless, the actualization of the progressive effects of the populist movements on democracy depends heavily on the interaction of variables which are as follows.

a) If the populist discourse articulates accumulated social demands around a democratic egalitarian will, then the populist moment (as the moment of crisis in a representative democracy) can be of progressive connotations for democracy-deepening. Conversely, discriminatory articulation (like racist or class populism) paves the way for authoritarianism. Hence in terms of democratization and de-democratization, various populisms can be imagined; ranging from democratic populism to authoritarian, leftist to far-right.

b) Realization of the above-mentioned progressive version of populism depends on the 'democratic structure of political opportunity'. The possibility of the mobilization by democratic egalitarian populism is only imaginable where the rules of the democratic competition are guaranteed. In other words, if there is no equal and fair opportunity to declare the policies in electoral campaigns and implement them after taking into power, then there can be just governmental types of populism that mobilize the mass for advocating governmental policies and decisions. Here, populism appears in its authoritarian face in a mass society.

c) The third variable is the strategy that political actors of both realms, movement, and institution, in a political structure adapt. If the populist movement ties its street activism with institutional bargaining (e.g. by resorting to parliamentary parties) and, mutually, the government opens up the policy-making input to populist demands (rather than rejecting them), then the rise of a democratic egalitarian populist movement might result in democracy-deepening. Otherwise, populism can bring about some contending de-democratizing mass mobilizations, whether in the shape of authoritarian up-to-down governmental populism or fruitless gross-root radical populism.

In brief, the paper maintains that by vindicating ‘popular sovereignty’, populism has double-edged effects in terms of weakening or strengthening democracy; ranging from an infertile radicalism leading to authoritarianism to radical reformism containing the possibility of retrieval of democracy. Hence democratic theory needs to develop an order that balances the rule of law and public will as two sides of democracy. It calls for a new social contract based on a balanced relationship between specialism and democratic responsibility. To reach such a situation, more inclusive politics should be targeted by current-day democracies. The key, however, is hearing the demands of populist advocates rather than populist leaders’ programs.

Keywords: Demand, The Crisis of Representation, People, Host Ideology, Movement

چهره ژانوسی پوپولیسیم: دموکراسی زدایی یا دموکراتیزه کردن دموکراسی؟

محسن عباس زاده مرزبالی* * استادیار علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

چکیده

خیزش‌های پوپولیستی، به‌عنوان یکی از نمایان‌ترین جلوه‌های حیات سیاسی در سال‌های اخیر، از «بحران بازنمایی» به معنای مؤثر نبودن سازوکارهای نهادی موجود برای نمایندگی مطالبات مردم حکایت دارند. در شرایطی که رویکردهای لیبرال دموکراتیک در مواجهه با این وضعیت، خطر «توده‌ای شدن» دموکراسی‌ها و ظهور نسخه‌های جدید اقتدارگرایی را هشدار می‌دهند، رویکردهای رادیکال دموکراتیک آن را امکانی برای بازسازی دموکراسی در نظر می‌گیرند. پرسش این است که چه متغیرهایی را می‌توان در ارزیابی متعارض از پیامدهای پوپولیسیم برای دموکراسی تعیین‌کننده دانست؟ پژوهش حاضر بر این مفروض بنا می‌شود که ارزیابی‌های متعارض از تأثیر پوپولیسیم بر دموکراسی تابعی از نوع نگرش به رکن محوری مقوم دموکراسی (حاکمیت قانون یا اراده عمومی؟) و نوع تلقی از پوپولیسیم (روش حکمرانی یا جنبش بر سازنده اراده جمعی؟) است. با لحاظ مفروضه‌های بنیادین دو رویکرد دموکراتیک متعارض (لیبرال و رادیکال)، فرضیه پژوهش حاضر این است که پیامدهای پوپولیسیم برای دموکراسی را می‌توان تابعی از «نوع برهم‌کنش چند متغیر» دانست: (۱) محتوای گفتمان پوپولیستی (مفصل‌بندی برابری طلبانه یا تمایز طلبانه مطالبات متکثر؟)، (۲) بستر ظهور پوپولیسیم (ساختار دموکراتیک یا اقتدارگرایی؟)، (۳) استراتژی متقابل بازیگران سیاسی اپوزیسیون و اپوزیسیون (اتصال یا انفصال میان سیاست‌های خیابانی و نظام نهادی؟). در توجیه این فرضیه، مقاله حاضر در قالب یک چارچوب نظری ترکیبی امکانات رویکردهای لیبرال و رادیکال به دموکراسی را به کار می‌گیرد. نتیجه آن که پوپولیسیم، به‌منزله سایه همیشگی دموکراسی نمایندگی، با توسل به انگاره «حاکمیت مردم» حاوی امکان‌های متعارضی در تضعیف یا ارتقای دموکراسی است: از رادیکالیسم عقیم منتهی به اقتدارگرایی تا اصلاح‌طلبی رادیکال حامل فرصت احیا دموکراسی.

واژگان کلیدی: بحران نمایندگی، مطالبه، مردم، ایدئولوژی میزبان، جنبش.

۱. مقدمه

«در هر صورت بحث به کل عقده خودکفایی گره می خورد، که هدف دموکراسی است.»
تئودور آدورنو: سویه‌های راست‌گرایی افراطی نو
امروزه دموکراسی با وضعیت متناقض‌نمایی روبروست. از یک سو، به منزله روش حکمرانی به هنجار غالب برای اکثریت جوامع بدل شده است به گونه‌ای که نظام‌های اقتدارگرا نیز به ظواهر دموکراتیک متوسل می‌شوند. از سوی دیگر، یکی از نمایان‌ترین جلوه‌های روح زمانه در دموکراسی‌های امروزی ظهور جنبش‌های پوپولیستی بوده است؛ چنانکه گشتالت جدید «کل اجتماعی جهانی»^۱ حکایت از این دارد که پوپولیسم ملی به بخش لاینفکی از فرایند باز-جهانی‌شدن بدل شده است. (Durante, 2021: 11-12)

این وضعیت در بستری مجال ظهور یافته است که به تعبیر «رونالد اینگلهارت» در اثر تحرک شناختی برآمده از محیط اطلاعاتی-ارتباطاتی جدید، از یک سو با شهروند رهایی یافته (مطلع و مستقل‌تری) مواجهیم که عدم پذیرش سلطه طبیعی نخبگان به فرهنگ غالب او بدل گشته است. از سوی دیگر، در اثر افزایش تغییر تمرکز رسانه‌ای (از امور سیاسی جدی به امور عامه‌پسند در بازار رقابتی عصر ارتباطات) هم‌زمان فرهنگ سیاسی حامل پیام‌های پوپولیستی نیز غالب شده است. (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۱۲۷)

در چنین بستری، نظام ادراکی جامعه پدیده‌هایی همچون رکود اقتصادی و افشای فساد سیستماتیک را به‌عنوان نشانه سیاست غیرصادقانه و ناپاک نخبگان (اعم از حکومت و احزاب سیاسی) چارچوب‌بندی می‌کند و به تبع آن، اعتبار نهادهای نمایندگی مورد تردید قرار می‌گیرد. در شرایط «تراکم مطالبات متکثر»، این وضعیت در قالب «بحرانی دو چهره» رخ می‌نماید: از یک سو، «یاس اجتماعی و سرخوردگی سیاسی» ناشی از بی‌کفایتی ساختار نهادی و از سوی دیگر، «جنبشی شدن جامعه» که در بروز گاه‌و‌بیگاه جنبش‌های اعتراضی مسالمت‌آمیز و خشونت‌آمیز تبلور می‌یابد.

این جنبش‌ها که از بحران سازوکارهای نهادی دموکراسی‌های موجود برای بازنمایی مطالبات جامعه حکایت دارند، در پی روی‌گردانی از دموکراسی نیستند بلکه با رد کردن لیبرال دموکراسی موجود به دنبال «دموکراسی واقعی» هستند. (کاستلز، ۱۳۹۹: ۱۶) با این حال، در اثر هم‌افزایی گرایش‌های نوظهور «اقتدارگرایانه» و «توده‌ای» مجدداً خطر واگشت دموکراتیک را برای ناظران دغدغه‌مند حیات دموکراسی‌ها برجسته ساخته‌اند؛ به گونه‌ای که

---

1. Geshtalt of the global social whole

برخی، شرایط کنونی اروپا را مشابه با سال‌های قبل از جنگ جهانی دوم ارزیابی کرده‌اند (تاکیف و لیوژیه، ۱۳۹۸) و برخی دیگر، با تعبیری نظیر «میکرو فاشیسم»، «فاشیسم رقیق» یا «فاشیسم با چهره انسانی» از فاشیسم بالقوه‌ای سخن گفته‌اند که در پشت لفاظی‌های پوپولیستی و فیگور «مردم» پنهان می‌شود. (نیومن و چوت، ۱۳۹۸: ۸)

همسو با این روند، «پوپولیسم» به واژه‌ای پرتکرار در ادبیات سیاسی بدل شده و در بخش عمده‌ای از کاربردها به‌ویژه از نوع ژورنالیستی بار هنجاری منفی آن (پوپولیسم به‌مثابه عوام-گرایی و عوام‌فریبی) غالب بوده است. حال آنکه اقتضای تحلیل علمی‌ای که به‌قصد دلالت‌های عملی ارائه می‌شود، فراروی از برداشت متعارف منفی در جهت نیل به بینش علمی چندبعدی‌تر است. اهمیت این رویکرد باز اندیشانه در این است که یکی از جدی‌ترین مخاطرات امروزمین پیش‌روی دموکراسی نه از ناحیه بیرون (هماورد طلبی ایدئولوژی‌های رقیب) بلکه از درون (ظهور جنبش‌های پوپولیستی) است. به‌عبارت‌دیگر، نه از ناحیه «ضد دموکراسی» بلکه «گونه‌ای تنزل یافته از دموکراسی» است (مولر، ۱۳۹۶: ۱۹) که در مقایسه با تندروها، چالش پیچیده‌تری عرضه می‌دارد چراکه ایستارهای آن در واقع «لنز تفسیری جامعه از واقعیت» هستند؛ ایستارهای رایج اما اغلب خفته که در اثر سست شدن تصویر حاکمان به‌مثابه نماینده مردم آشکار می‌شوند.

در این راستا پژوهش حاضر که فراسوی ارزیابی‌های هنجاری، پوپولیسم را به‌منزله «درد نشان»^۱ نظام نمایندگی در نظر می‌گیرد، بر چند محور سامان خواهد یافت: پس از بررسی اجمالی ادبیات موضوع، ابتدا در مبحث مبانی مفهومی و نظری، ملاحظات روش‌شناختی دو رویکرد دموکراتیک متعارض به پوپولیسم در جهت فهم مبانی تحلیل‌های متعارض و همچنین تدارک یک چارچوب نظری ترکیبی برجسته می‌گردد. سپس «منطق عام» پوپولیسم به‌منزله زمینه‌ساز ارزیابی‌های متعارض از پیامدهای پوپولیسم برای دموکراسی) تشریح می‌گردد. در ادامه، در چارچوب رویکرد لیبرال دموکراتیک، مخاطرات پوپولیسم برای دموکراسی تصریح می‌گردد و سپس با تمرکز بر رویکرد رادیکال دموکراتیک به بازشناسی امکان‌ها و تضمینات آن برای بازسازی دموکراسی پرداخته می‌شود. در پایان، میزان روایی دو رویکرد متعارض فوق به پوپولیسم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیرامون پوپولیسم را می‌توان به چند دسته تقسیم‌بندی کرد: دسته اول، آثاری که به شکل توصیفی و عمدتاً با تأثیرپذیری از سنت متعارف و لیبرال پوپولیسم پژوهی در پی بازشناسی مشخصه‌های عام پوپولیسم با ذکر مثال‌هایی از بسترهای متنوع هستند. در این زمینه، از پژوهش‌های خارجی شاخص می‌توان به تاگارت (۱۳۸۵)، مولر (1396)، موود و والس (۱۳۹۸) اشاره کرد و نمونه داخلی را در آثاری نظیر سمیعی اصفهانی (۱۳۹۸) مشاهده کرد. دسته دوم، پژوهش‌هایی که در برابر سنت لیبرال، به ارائه تحلیل نوینی از پوپولیسم بر طبق چشم‌اندازی جدید می‌پردازند. «لاکلا» (۲۰۰۷) و «موف» (۲۰۱۸) از جمله شاخص‌ترین نمونه‌هایی هستند که پوپولیسم را از منظری پسا ساخت‌گرایانه مورد بررسی قرار می‌دهند.

دسته سوم، به تحلیل موج مشخص یا نوع خاصی از پوپولیسم (راست یا چپ) و در بستری مشخص (آمریکای شمالی، آمریکای لاتین، اروپا و ...) می‌پردازند. در پژوهش‌های خارجی می‌توان از کاستلز (۱۳۹۹) و در میان نمونه‌های داخلی از نظری و سلیمی (۱۳۹۴) و حسینی‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) نام برد. دسته چهارم، پژوهش‌هایی‌اند که آمیزه‌ای از رویکردهای فوق (تأملات نظری پراکنده و مطالعات موردی) را می‌توان در آن‌ها مشاهده کرد؛ مجموعه‌های گردآوری‌شده به ویراستاری آردیتی (۲۰۰۵) و هینیش و همکاران (۲۰۱۷) در زمره این پژوهش‌ها هستند.

اگرچه از بخش‌های مقدماتی یا مباحث پراکنده در لابه‌لای این متون می‌توان پاره‌هایی در ارزیابی دلالت‌های متعارض پوپولیسم برای دموکراسی برگرفت، اما تمرکزی بر ارزیابی توأمان رویکردهای متعارض به پوپولیسم به شکل محور بحث مشاهده نمی‌شود. از این رو، مقاله حاضر درصدد رفع این خلأ نظری در قالب طرح‌واره‌ای چندلایه‌ای برمی‌آید: تدارک چارچوب تحلیلی برای ارزیابی چهره ژانوسی پوپولیسم (بر مبنای دوپهلویی مفهوم شناختی مردم‌گرایی پوپولیستی و بازشناسی مبانی نظری و سطوح تحلیل متفاوت نظریه‌های دموکراتیک در ارزیابی پوپولیسم)، تأثیر پوپولیسم بر دموکراسی از منظر نظریه‌های دموکراتیک متعارض (لیبرال و رادیکال)، و نهایتاً ارزیابی میزان روایی این برداشت‌ها (بر اساس متغیرهای سه‌گانه شامل محتوای گفتمان پوپولیستی، بستر ظهور پوپولیسم، و استراتژی متقابل بازیگران سیاسی در قبال آن).

۳. مبانی مفهومی و چارچوب نظری

مقاله حاضر حول این پرسش محوری سامان می‌یابد که پرسش این است که چه متغیرهایی را می‌توان در ارزیابی متعارض از پیامدهای پوپولیسم برای دموکراسی تعیین‌کننده دانست؟ در پاسخ، پژوهش حاضر بر این مفروض بنا می‌شود که ارزیابی‌های متعارض از تأثیر پوپولیسم بر دموکراسی تابعی از نوع نگرش به رکن محوری دموکراسی (حاکمیت قانون یا اراده عمومی؟) و نوع تلقی از پوپولیسم (روش حکمرانی یا جنبش بر سازنده اراده جمعی؟) است. با لحاظ مفروضه‌های بنیادین دو رویکرد دموکراتیک متعارض (لیبرال و رادیکال)، فرضیه پژوهش حاضر این است که پیامدهای پوپولیسم برای دموکراسی را می‌توان تابعی از «نوع برهم‌کنش چند متغیر» دانست: ۱) محتوای گفتمان پوپولیستی (مفصل‌بندی برابری طلبانه یا تمایز طلبانه مطالبات متکثر؟)، ۲) بستر ظهور پوپولیسم (ساختار دموکراتیک یا اقتدارگرا؟)، ۳) استراتژی متقابل بازیگران سیاسی اپوزیسیون و پوزیسیون (اتصال یا انفصال میان سیاست‌خیزانی و نظام‌نهادی؟). توجه این فرضیه مقدماً مستلزم واکاوی منشأ مفهومی تلقی‌های متعارض از پوپولیسم و نسبت آن با چارچوب تحلیلی رویکردهای متعارض است.

۳-۱) دوپهلویی مفهوم‌شناختی «مردم» و دلالت‌های متعارض پوپولیسم

علیرغم اینکه مفهوم‌پردازی دقیق از پوپولیسم همواره دشوار بوده است، تا جایی که در توضیح پوپولیسم حتی از تعبیر «هرج‌ومرج مفهومی» سخن به میان می‌آید، ارائه تعریفی عام از آن با احصاء ارکان مشترک رویکردهای نظری مختلف ممکن به نظر می‌رسد. در این معنای عام، پوپولیسم به مثابه یک گفتمان یا حداکثر یک ایدئولوژی رقیق با برقراری رابطه خاصی میان سه انگاره مردم، نخبگان، و اراده همگانی (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۲۴) نوع خاصی از تصور اخلاق‌گرایانه در باب سیاست (این‌همانی حکومت و مردم) را تبلیغ می‌کند. در این چارچوب، پوپولیسم رابطه پیچیده‌ای با مدرنیته و دموکراسی نمایندگی برقرار می‌سازد.

از یک سو، چون «توسل به دموکراسی»^۱، خواه صوری و خواه واقعی، بخشی از «تخیل پوپولیستی»^۲ است (Arditi, 2005: 77)، با دموکراسی نمایندگی اشتراک دارد؛ نظامی که به دلیل ابتناء بر اصل «حاکمیت مردمی» بستر ابراز احساسات پوپولیستی را فراهم می‌سازد. تاگارت، ۱۳۸۵: ۱۷۵) جذابیت پوپولیسم در همین توانایی به چالش کشیدن ساختار سیاسی

1. Democratic vindication
2. Populist imaginary

موجود به نام مردم است. به این اعتبار حتی پوپولیسم راست نیز به نوعی حال و هوای «مشروعیت انقلابی» را که در قالب حاکمیت مردم همواره در پس زمینه دموکراسی مدرن قرار دارد، القا می کند. (مونو، ۱۳۸۸: ۶۶-۶۵) چنانکه آدورنو خاطرنشان می سازد، «در راست افراطی نو مدام به دموکراسی حقیقی استناد می شود و دیگران به دموکراسی ستیزی متهم می شوند ... جزو مؤثرترین شعارهای نو فاشیسم این است که تعابیری چون «می توان دوباره انتخاب کرد» را به کار می برند.» (آدورنو، ۱۳۹۹: ۲۶-۲۳)

از سوی دیگر، پوپولیسم همپوشانی کاملی با دموکراسی نمایندگی ندارد چراکه نهادهای غیرانتخابی (حکومت قانون) را مصداق نقض دموکراسی (در معنای قدرت مردم و قاعده اکثریت) تلقی می کند. به تعبیر «کنوان»، دموکراسی دو جنبه یا چهره دارد که پوپولیسم در بستر تنش میان این دو رشد می کند: جنبه رهایی بخش آن از طریق تأکید بر عاملیت مردم به مثابه منبع اقتدار مشروع (که گهگاه متضمن تمایلات ضد نهادی است) وعده رهایی می دهد. جنبه پراگماتیک آن که قواعدی برای رفع کشمکش ها و نهادهایی برای تحدید قدرت و کارآمدسازی حکومت به وجود می آورد. به بیان دیگر، مشخصه دموکراسی تنش میان ایدئولوژی (آرمان قدرت مردم) و عملکرد آن (واقعیت قدرت نخبگان منتخب) است و پوپولیسم از درون این شکاف رشد می کند. (پاسکویینو، به نقل از: سمیعی اصفهانی، ۱۳۹۸: ۷۸)

بنابراین، پوپولیسم را می توان نوعی «افراط گرایی دموکراتیک» قلمداد کرد که جانب مردم عادی را می گیرد و چون داعیه دگرگون سازی رابطه مردم و سیاستمداران را بر مبنای نوعی «مساوات طلبی معکوس» (مردم برتر از حاکمان نه برابر با آنها) دارد، همچون «محصول دموکراسی نمایندگی علیه دموکراسی نمایندگی» جلوه می کند. البته، پوپولیسم نه مخالف نمایندگی بلکه در واقع خواهان «نمایندگی درست» برای اتخاذ «تصمیمات درست» است و ملاک را «خیر عام قابل تشخیص توسط مردم» می داند که توسط سیاستمداران پوپولیست تصریح می گردد. (مولر، ۱۳۹۶: ۳۲) در اینجا، مردم مملو از «حاکمیت اخلاقی» مطلق هستند؛ یک بلوک واحد و متجانس که مرتکب اشتباه نمی گردد؛ اراده عمومی خدشه ناپذیری که توسط رهبر و بدون وساطت بیان می شود. (لاوسون، ۱۴۰۰: ۳۶۸) در این معنا، نوعی «قرابت گزینشی» بین پوپولیسم و دموکراسی مستقیم وجود دارد، بدین صورت که پوپولیست ها به آرمانشهر روسو و تفکیک او میان اراده عمومی و اراده همه متوسل

می‌شوند (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۳۶) و به‌جای ساختارهای نمایندگی بر ارکان دموکراسی مستقیم مانند رفراندوم تأکید می‌کنند.

باین‌حال، تفاوت بارزی میان «اراده مردم» پوپولیستی و «اراده عمومی» روسویی وجود دارد که منشأ آن به دو پهلویی در مفهوم پوپولیستی مردم یا به تعبیر دقیق‌تر «مردم عادی» برمی‌گردد؛ مفهومی مبهم که توأمان یکپارچه و تفرقه‌افکن است. از یک‌سو «کل همگن»ی است که به «توده بی‌شکل و نهادینه‌شده» همچون یک «جسم رمزآلود» اشاره دارد. (مولر، ۱۳۹۶: ۳۶-۳۳، ۱۱۶) به تعبیر تاگارت «هارتلند پوپولیستی»^۱ به‌منزله جامعه‌ای که در آن جمعیتی یکدست و بافضیلت زندگی می‌کنند. (سمیعی اصفهانی، ۱۳۹۸: ۷۳) از سوی دیگر، در پوپولیسم بخشی از مردم به معنای همه‌ی مردم است. یعنی مفهوم مردم بر «مردم راستین» بیرون کشیده از مجموع شهروندان یا مردم غیرتجربی‌ای دلالت دارد که بر جزئیاتی از «کلیت مردم» (از منظر طبقاتی یا منزلت اجتماعی و فرهنگی) استوار است. ریشه این تناقض به این برمی‌گردد که ویژگی مردم بر طبق روایت خاص پوپولیست‌ها از کانون آرمانی جامعه تعیین می‌شود (تاگارت، ۱۳۸۵: ۱۵۲)

در حقیقت، گفتمان یا ایدئولوژی میزبان است که مدلول دال پوپولیستی مردم را تعیین می‌کند و منظور از «مردم راستین» و «حاکمیت مردمی» را مشخص می‌سازد. بنابراین، پوپولیسم بیش از اینکه یک ایدئولوژی (حتی در مفهوم رقیق)^۲ و دارای محتوای ثابت باشد، درواقع یک فرم و سبک سیاست‌ورزی است که محتوای آن بسته به گفتمان یا ایدئولوژی میزبان تعیین می‌شود و فرض وجود امکان‌های متعارض پوپولیسم را می‌توان به استناد این «انعطاف‌پذیری» ناشی از «فقدان محتوا» توجیه نمود.

پروژه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. populist heartland

۲. در نظر فریدن، علیرغم اینکه پژوهشگرانی همچون کاترین فیشی، بن سنتلی و کاس مود آموزه «ایدئولوژی‌های تنک‌مایه» را به پوپولیسم ارتباط داده‌اند، به دو دلیل تردیدهای قابل‌ملاحظه‌ای درباره موضوعیت این کاربست وجود دارد: نخست پوپولیسم تاکنون به خوبی صورتبندی نشده است و محصول پروسه‌های طولانی اندیشه سیاسی ژرف‌اندیشانه، سنجیده و دقیق نیست. دوم، برخلاف سایر ایدئولوژی‌های تنک‌مایه، سرشت بی‌سر و ته پوپولیسم به‌ندرت چنین آرمان یا استعدادی را از خود نشان داده که به یک ایدئولوژی تمام‌عیار بدل گردد و در واقع، از لحاظ ایدئولوژیک آن‌قدر نحیف است که نمی‌توان آن را حتی ایدئولوژی تنک‌مایه دانست. (فریدن، ۲۰۱۸)

۳-۲) نظریه‌های دموکراتیک متعارض و سطوح تحلیل متفاوت

از آنجا که «مردم» واژه‌ای گشوده به روی مفهوم‌پردازی‌های مختلف است، تلقی از «سیاست مردم»^۱ نیز در معرض رویکردهای کاملاً متفاوتی قرار دارد. (White, 2009: 96) از این رو، و با توجه به سیالیت مفهومی پیش‌گفته، شیوه‌های پرداختن به پوپولیسم از فرهنگ‌های پژوهشی^۲ و معرفت‌شناسی‌های متفاوت تأثیر پذیرفته است. (Heinisch, et.al, 2017:7) در نتیجه، به‌عنوان یک ملاحظه روش‌شناختی می‌بایست مبانی نظری و سطوح تحلیلی متفاوت نظریه‌های دموکراتیک را به‌عنوان متغیری تعیین‌کننده در ارزیابی تأثیر پوپولیسم بر دموکراسی در نظر داشت.

در چارچوب رویکرد لیبرال، دموکراسی با شاخص‌های رویه‌ای نظیر تماس با واسطه رهبران و مردم، انتخابات آزاد و رقابتی، سازمان‌دهی کثرت‌گرایانه جامعه، سازوکارهای مسالمت‌آمیز حل‌منازعه و... سنجیده می‌شود؛ شاخص‌هایی که تضمین‌کننده «قاعده بازی دموکراتیک» هستند. (دال، ۱۳۸۷) بنابراین، در اینجا به دلالت‌های پوپولیسم در مقام یک «روش حکمرانی» توجه می‌شود که با توجه به خصایصی چون تماس مستقیم رهبران با مردم، تکثر ستیزی، قطبی‌سازی جامعه، و... تهدیدی برای دموکراسی جلوه می‌کند.

در مقابل، در چارچوب رویکرد رادیکال، دموکراسی با شاخص‌های مشارکتی‌تر نظیر مشارکت مستقیم، حفظ مسالمت‌آمیز تفاوت و در نتیجه قطب‌بندی سیاسی، شمولیت گسترده‌تر در قبال هویت‌های متکثر، و... سنجیده می‌شود؛ شاخص‌هایی که تضمین‌کننده کیفیت مجادله‌ای سیاست دموکراتیک هستند. (Laclau & Mouffe, 1985) بنابراین، در اینجا به دلالت‌های پوپولیسم به‌منزله یک «استراتژی بسیج» توجه می‌شود که با توجه به خصایصی چون خلق اراده جمعی جدید می‌تواند به‌طور بالقوه فرصتی برای بازسازی دموکراسی قلمداد شود.

درواقع، برخلاف نگرش ذات‌گرایانه لیبرال به پوپولیسم، رویکرد رادیکال با تمرکز بر سرشت اقتضائی، پیچیده و ناهمگن جنبش‌های پوپولیستی، بر وجه سازنده پوپولیسم به‌عنوان یک نوع مفصل‌بندی تمرکز می‌کند. در اینجا صحبت از مردم نه به‌عنوان یک مقوله جمعیت‌شناختی، اجتماعی-اقتصادی، یا به لحاظ تاریخی رسوب کرده بلکه به‌منزله پروسه اجراگرانه^۳

---

1. politics of the people
2. Research cultures
3. performative

«مردم شدن» و بر ساختن اجتماع سیاسی به صورت خودآگاهانه است. (Palonen, 2021: 164-165)

۳-۳. جمع‌بندی

نظر به دوپهلویی مفهوم شناختی «مردم»، پوپولیسم سویه‌های متعارضی دارد که زمینه‌ساز ارزیابی منفی یا مثبت از آن می‌شود. بر این باوریم که با لحاظ این دوسویه‌ی و بهره‌گیری از امکانات نظری دو رویکرد لیبرال و رادیکال در قالب یک چارچوب نظری ترکیبی می‌توان به الگویی برای تبیین فرضیه پژوهش دست یافت. بر این اساس، هنگامی که پوپولیسم به چهره‌ای اجباری و در قالب محتوای سیاست‌گذارانه یا «روش حکمرانی» ظاهر می‌شود، چنانکه رویکرد لیبرال دموکراتیک متذکر می‌گردد، به دلیل مشخصه‌هایی نظیر نهاد ستیزی، تکثر ستیزی و توده‌ای کردن سیاست، بنیان‌های ساختاری دموکراسی را به‌طور جدی تهدید نموده و زمینه‌ساز اقتدارگرایی می‌شود.

در مقابل، آنجا که پوپولیسم به چهره‌ی سلبی و در قامت یک جنبش و استراتژی بسیج توده‌ای پدیدار می‌شود، بر طبق رویکرد رادیکال دموکراتیک، به دلیل خلق یک اراده جمعی جدید و معطوف به برجسته‌سازی نواقص دموکراسی نمایندگی (نظیر مصادره سیاست توسط اقلیت، نخبه‌گرایی فن‌سالارانه و...) به امکانی برای احیای دموکراسی بدل می‌شود. البته فعالیت یافتن این چهره سازنده منوط به همراهی متغیرهای دیگری نظیر ماهیت برابری طلبانه گفتمان پوپولیستی مربوطه، ساختار سیاسی دموکراتیک، و اتخاذ استراتژی اتصال میان سیاست‌خیابانی و نظام نهادی از سوی بازیگران در قدرت و بر قدرت است.

۴. رویکرد لیبرال دموکراتیک: پوپولیسم به مثابه دموکراسی‌زدایی

در رویکرد لیبرال دموکراتیک به‌منزله برداشت متعارف از دموکراسی، بر مبنای نگرشی عقلانی و فردگرا به دموکراسی، پوپولیسم به‌عنوان آموزه‌ای هیجانی و جمع‌گرا در نظر گرفته می‌شود که چون جامعه‌ی متکثر را به سمت توده‌ای / قطبی شدن سوق می‌دهد، به فرایند دموکراسی کثرت‌گرا آسیب می‌زند. در چارچوب این نگرش، وجوهی از منطق درونی پوپولیسم پرننگ می‌شود که همچون زمینه‌ساز اقتدارگرایی عمل می‌کنند.

۴-۱) ناعقلانی‌گری در پوشش عقل سلیم مردمی:

بر طبق مذهب مختار پوپولیسم، «سیاست درست» به معنای سیاست منطبق با امور قابل درک توسط مردم عادی است. ریشه ساده‌سازی چالش‌های حوزه سیاست و در نتیجه عوام‌فریبی، شتاب‌زدگی و نامعقولیت پوپولیست‌ها به همین انگاره برمی‌گردد؛ انگاره‌ای که از تفسیرهای انحرافی و کلیشه‌های مردم‌پسندانه از واقعیت تغذیه می‌کند. در شرایطی که حاکمیت قانون بر تأمل اجتناب‌ناپذیری تأکید دارد که شرط حصول نتایج سنجیده است، دل‌مشغولی بنیادین پوپولیست‌ها، با تشویش و نگرانی از اینکه ممکن است در آینده فرصت تغییر نباشد، شتاب در تحقق «اراده مردم» است. (فریدن، ۲۰۱۸) از منظر آسیب‌شناسانه، بازی پوپولیست‌ها با کلیشه‌های فرهنگی و پیشنهاد‌های برآمده از فهم عامه به همان میزان که می‌تواند جاذبه‌گریزی و پویایی پوپولیسم نزد هواداران (در کوتاه‌مدت) را توضیح دهد، علت پیامدهای خسارت‌بار ناشی از خودجوشی و سازمان‌گریزی پوپولیسم (در بلندمدت) را به دست می‌دهد. (تاگارت، ۱۳۸۵: ۱۵۳)

در نتیجه، پوپولیسم عملاً نه تنها به تغییر اوضاع نمی‌انجامد بلکه اقتدارگرایی و ناکارآمدی را در پی خواهد داشت؛ اقتدارگرایی از این رو که موضع سیاسی آن بر داعیه نمایندگی راستین ملت و بدیهی انگاشتن حقیقت (عدم نیاز به سنجش شواهد تجربی) پایه‌ریزی می‌شود، لذا گفتار آن حالتی ابطال‌ناپذیر به خود می‌گیرد. (مولر، ۱۳۹۶: ۱۰۸) ناکارآمدی از این رو که به سیاست اقتصادی غیرمسئولانه می‌انجامد؛ چنانکه رهیافت‌های اقتصادی - اجتماعی با اشاره به حامی‌پروری و تجربه ناموفق پوپولیسم در ایجاد توسعه اقتصادی در رژیم‌های پوپولیستی جهان سوم متذکر می‌شوند. (موثقی، ۱۳۹۸: ۱۲۰۴) برای نمونه، پوپولیسم آمریکای لاتین که در واکنش به بحران اقتصادی ناشی از توسعه وابسته و معوق‌پدیدار شد، استقلال اقتصادی ملی، درهم شکستن ساختارهای شبه فئودالی و پیشبرد عدالت اجتماعی را وعده می‌داد اما عملاً منجر به تداوم و گسترش وابستگی، ساختار شبه فئودالی، و بی‌عدالتی شد. علت بنیادی این امر را باید در اصلاح‌طلب و نه انقلابی بودن پوپولیسم جست. (تاگارت، ۱۳۸۵: ۹۵-۹۴).

۴-۲) مردم‌گرایی طردگرانه، بستر ساز اقتدارگرایی

با توجه به این که مفهوم پوپولیستی مردم عملاً بر طبق گفتمان یا ایدئولوژی خاصی تعریف می‌شود، مردم‌گرایی پوپولیستی کیفیتی کثرت‌ستیزانه و طردگرانه به خود می‌گیرد چرا که نه همه مردم بلکه صرفاً «مردم راستین» تعریف شده توسط پوپولیست‌ها را در برمی‌گیرد.

از این رو، مخالف و رقیب اساساً نامشروع قلمداد می‌شود زیرا بینابینی بودن به معنای خیانت به «اقتدار» مردم است. (فریدن، ۲۰۱۸) به‌طور کلی، پوپولیست‌ها، خواه راست و خواه چپ، با «قدرت‌های میانجی» خصومت دارند و به‌جای انگاره لیبرال دولت بی‌طرف و ضرورت وساطت نهادی قدرت، به یک دولت پارتیزانی گرایش دارند که مدعی ایستادن در جانب مردم و وسیله ابراز بدون واسطه خواست مردم در نهادهای سیاسی است. (Osborne, 2020: 175)

در این معنا، پوپولیسم به‌مثابه نوعی «سیاست هویت» طردکننده، به تهدیدی برای دموکراسی بدل می‌شود؛ سیاست هویتی مبتنی بر قطبی‌سازی مضاعف جامعه: از دوقطبی‌نخبه - مردم عادی تا دوقطبی مردم راستین - غیر مردم. در نتیجه، نه تنها همبستگی نخبه‌ستیزی و کثرت‌ستیزی در پوپولیسم به سخت‌گیری با مخالفان و سرکوب‌خشن و نظام‌مند جامعه مدنی می‌انجامد، بلکه پوپولیست‌ها اقدامات افراطی خود را با سیاست قطبی‌سازی و دست‌کاری ترس عمومی از دیگری مشروعیت می‌بخشند. در اینجا، سیاست همچون جمع‌جبری صفر در نظر گرفته می‌شود که به‌عنوان یک وضعیت اضطراری دائمی تصور می‌گردد: ما بازنده‌ایم چون شما برنده‌اید. (لاوسون، ۱۴۰۰: ۳۶۹)

انگاره‌ی غیردموکراتیک «مردم راستین» نگرش اشمیتی به امر سیاسی (که دموکراسی را مستلزم مردم همگون و بیرون‌تهدیدکننده می‌دید) و نقدهای کمونیست‌ها و فاشیست‌ها به لیبرال دموکراسی (حول گسست لیبرالیسم و مردم) را تداعی می‌کند؛ ایدئولوژی‌هایی که اگرچه ماهیتاً نخبه‌گرا بودند، اما وجه پوپولیستی نیز داشتند؛ (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۳۷، ۵۴) وجهی که در انگاره «این‌همانی حاکم و مردم» و تأکید بر گسست مفهومی میان «جوهر مردم» و «نتیجه انتخابات» متجلی می‌شد؛ چنانکه جنتیله و اشمیت فاشیسم و نه انتخابات را نماینده مردم واقعی تعریف می‌کردند. (مولر، ۱۳۹۶: ۵۹، ۳۵) بدین ترتیب، در قالب زبان شبه-دموکراتیک متجلی در انگاره «دموکراسی واقعی یعنی این‌همانی اتباع و حاکم»، گرایش به اقتدارگرایی تقویت می‌شود چراکه واژه قدرتمند، غیرواقعی و تکثرزدایی‌شده «مردم» همچون سلاحی در برابر استدلال ورزی به کاربرده می‌شود و به تنوع ایدئولوژیک، قومی، مذهبی و جنسیتی واقعی نهاده نمی‌شود. (فریدن، ۲۰۱۸)

این در حالی است که از منظر لیبرال دموکراتیک، تصور مردم بیرون‌انتخابات، بر یک توهم فراسیاسی، و بسیج پوپولیستی بر یک تناقض در مفهوم اراده مردم استوار می‌گردد: به

نام مردم می‌جوشد اما از بالا نه پایین. در این ارزیابی انتقادی، نزد پوپولیسم مردم صرفاً از دو لحاظ واجد اهمیت است: ۱) «تعداد»: مردم به‌مثابه کل همگن (نه متکثری) که در حکم پایگاه اجتماعی پرشمار و مشروعیت بخش عمل می‌کند. ۲) «سکوت»: مردم به‌مثابه سوژه جمعی ساده، پاک، خودآگاه و مفیدی که فاقد صدا و بازنمایی در نظام نمایندگی است و پوپولیس‌ها به نمایندگی از این اکثریت خاموش سخن می‌گویند. (تاگارت، ۱۳۸۵: ۱۵۱ و ۱۴۴-۱۴۳) همچنین، از آنجا که باید هویت بلافصلی بین حاکمان و رعایا وجود داشته باشد، نمایندگی تنها در قالب تجسم مستقیمی می‌تواند صورت گیرد که در آن، رهبر پوپولستی صدای اراده مردم می‌شود. (موثقی، ۱۳۹۸: ۱۲۰۳)

با این اوصاف، در پوپولیسم نوعی «غیب‌گویی اراده مردم» را شاهدیم؛ یعنی مفهومی سنجش‌ناپذیر/ابطال‌ناپذیر از اراده مردم که باعث می‌شود ادعای نمایندگی مردم چیزی شبیه به یک جوهر و ذات نمادین باشد که با معیارهای عینی و استدلالی قابل سنجش نیست. در این معنا، مشارکت‌گرایی پوپولستی عملاً «خواست مشارکت تأیید آمیز» و نه «داوران» مردم از سوی رهبران است و برخلاف نظام نمایندگی که در آن، تفویض اختیار از سوی مردم به‌صورت آزادانه صورت می‌گیرد، در اینجا به‌صورت دستوری است. (مولر، ۱۳۹۶: ۳۶-۳۸)

تالی منطقی این وضعیت، «اقتدار‌گرایی داخلی» پوپولیسم است. پوپولیس‌ها با گریز از پیچیدگی‌های نظام نهادی، بر رهبر به‌منزله راه‌حلی برای غلبه بر محدودیت‌های ناشی از سازمان‌گریزی تأکید می‌کنند. تمرکز امور در رهبر باعث کیش شخصیت، ظهور رهبری کاریزماتیک و درعین حال خودکامه‌ای می‌شود که مدعی بیان بی‌واسطه اراده عمومی خدشه‌ناپذیر است. در اینجا «ما، مردم نیست بلکه من، مردم است». (لاوسون، ۱۴۰۰: ۳۶۸) در نتیجه، در راستای یکپارچگی داخلی جریان پوپولستی، نوعی حزب تک‌نفره و سلسله مراتب تابع رهبری واحد ظاهر می‌شود که مفهوم وبری-میخلزنی بروکراسی متمرکز را تداعی می‌کند.

این نوع سیاست ورزی، با عوام‌فریبی همسو می‌شود چراکه سیاستمداران پوپولیس‌ت علیرغم تعلق به کاست سیاسی، خود را غیر خودی، تازه‌کار و بی‌میل به سیاست ورزی مرسوم نشان می‌دهند که صرفاً در جهت رسالت «بازگرداندن سیاست به مردم» وارد عرصه شده‌اند. با این حال نه تنها در موضع قدرت، مشکلی با نخبگی ندارند بلکه اغلب نخبه‌گرایی بالا به پایین

و قدرتمندی را به نمایش می‌گذارند و وحدت ظاهری آشکار را در جهت منافع خود حفظ می‌کنند. (فریدن، ۲۰۱۸) بنابراین، شاهد ظهور طبقه حاکمه جدیدی از دل تغییر پوپولیستی نخبگان حاکم هستیم. برای نمونه، ظهور طبقه بورژوازی بولیواری در رژیم‌های پوپولیست آمریکای لاتین. در عین حال، به دلیل واقف بودن پوپولیست‌ها به «نقش بر سازنده بحران» و خلق همیشگی فشار، حتی در موضع نخبگی نیز به نخبه ستیزی حول «تئوری توطئه» ادامه می‌دهند. (مولر، ۱۳۹۶: ۵۰-۵۱)

نهایتاً، برنامه‌هایی که پیش از کسب قدرت، به نام «تعهد به اراده مردم» تبلیغ می‌شد، پس از تسخیر قدرت، «محدودیت بر اراده عمومی» را در پی دارد. در این معنا، پوپولیسم در قدرت، تکرار عملکرد نخبگان پیشین اما با توجیه ظاهراً اخلاقی «نمایندگی از جانب مردم واقعی» است؛ توجیهی که بسط نفوذ علنی پوپولیست‌ها در استعمار (تسخیر) کشور و مرید پروری گسترده را در پی دارد. در اینجا، قانون اساسی جدید، ابزار مؤثری خواهد بود؛ قانون-گرایی متناقض نما که بر ضد مشروطیت پدیدار می‌شود: قوانین تبعیض آمیز و محروم‌سازی که باهدف حذف کثرت‌گرایی، محدودیت‌های یک‌طرفه (علیه رقبا) تحمیل می‌کند. با این اوصاف، تفاوت شیوه حل منازعه در پوپولیسم و دموکراسی نمایندگی ظاهر می‌شود: طرد همکاری سیاسی و تداوم نزاع. (مولر، ۱۳۹۶، ۵۲-۷۴)

۵. رویکرد رادیکال دموکراتیک: پوپولیسم به مثابه دموکراتیزه کردن دموکراسی دموکراسی به نحو گسترده‌ای متضمن درجه‌ای از مداخله سیاسی به نفع مردم است و «حاکمیت مردمی»^۱ بر سطوحی از تعهد به کردارهای خود-حکمرانی جمعی دلالت دارد. (White, 2009: 97) در چارچوب این بینش، رویکرد رادیکال دموکراتیک، پوپولیسم را به منزله سیاست‌اندیشی معطوف به دخالت مردم، مسیر جدیدی در نقادی هژمونی لیبرال و فرصتی برای بازسازی دموکراسی قلمداد نموده و آمیخته شدن پوپولیسم با پدیده‌هایی نظیر نژادپرستی یا اقتدارگرایی را پیامد عرضی آن محسوب می‌کند. در این چارچوب، به‌ویژه در روایت ساخته و پرداخته تر پسا مارکسیستی لاکلا و موف، پوپولیسم به منزله مقوله‌ای وجود شناختی (نه وجودی^۲) در نظر گرفته می‌شود که به وجه مفصل‌بندی هر گونه محتوا (سیاسی، ایدئولوژیک و اجتماعی) دلالت دارد (نه توصیف کنش‌های یک گروه مشخص). بنابراین،

1. Popular Sovereignty
2. Ontological (not ontic)

معنای پوپولیسم به هیچ محتوای سیاسی و ایدئولوژیک فرو کاسته نمی‌شود. (لاکلاو، ۱۳۸۸: ۲۸) از این منظر تحلیلی، پوپولیسم نه یک ایدئولوژی، رژیم سیاسی، یا محتوای برنامه‌ریزی شده، بلکه ظهور «سوژه کنش جمعی» (یا مردم) ای است که می‌خواهد نظم اجتماعی‌ای که ناعادلانه می‌انگارد را از نو پیکربندی کند. (موف، ۲۰۱۶) بنابراین، پوپولیسم به منزله «خلق اراده جمعی»، رکن ذاتی امر سیاسی قلمداد می‌شود. از این رو، رویکرد رادیکال دموکراتیک به امکان‌های متعارض همبسته‌ی پوپولیسم (تمایزطلبی راست و برابری خواهی چپ) به صورت توأمان می‌نگرد و تضمینات آن برای بازسازی سیاست دموکراتیک فراسوی تصلب نهادی نظام نمایندگی را برجسته می‌سازد.

۵-۱) بازنویسی عقل سلیم و باز-سیاسی کردن سیاست:

برداشت فرصت محور، پوپولیسم را پروژه سیاسی رهایی‌بخشی تلقی می‌کند که درصدد رفع نقص نظام‌های نمایندگی است؛ نقصی برآمده از رویکرد فن‌سالارانه حکمرانی لیبرال به پیچیدگی‌های اجتماعی و سیاسی که امکانی برای بدیل‌های برآمده از خواست مردم فراهم نمی‌سازد. موف، از جلوه‌ی معاصر این رویکرد به‌عنوان «اجماع در میانه» یاد می‌کند: اجماع احزاب راست و چپ (و اوج آن در قالب سیاست راه سوم گیدنز) بر روی اصول بنیادی حکمرانی ذیل پارادایم نو لیبرال که منجر به تقلیل «سیاست»^۱ به «سیاست‌گذاری»^۲ یا به تعبیر او وضعیت «پسا-سیاسی» شده است؛ یعنی مبهم شدن مرزهای میان راست و چپ در نتیجه هم‌رأیی و وفاق ضمنی احزاب راست و چپ میانه در این مورد که جایگزینی برای جهانی‌شدن نئو-لیبرال وجود ندارد. به عبارت دیگر، ابعاد منازعه‌ای سیاست حذف‌گردیده و مفهوم اصیل سیاست به‌مثابه «انتخاب از میان پروژه‌های سیاسی متعدد» جای خود را به «مدیریت امور عمومی» داده است. (موف، ۱۳۹۸: ۲۴-۲۵)

در نتیجه، دموکراسی به ملک مطلق نخبگانی تبدیل شده که رقابت میان خود در زمین خنثی را به منزله «شکلی بالغ از دموکراسی» معرفی می‌کنند که بر آنتاگونیسم موجود در جامعه فائق آمده است. فردریک جیمسون، سیاست اروپای واحد را مثال بارز این وضعیت می‌داند: «یک فرم سیاسی که به نحوی چیده شده تا در قبال هیچ ملتی پاسخ‌گو نباشد ... اگرچه بسیاری از این کشورها هنوز ظاهر دموکراسی نمایندگی را حفظ کرده‌اند، طبقه‌ای هست که قاعده کار دستش آمده و اجازه نمی‌دهد هیچ‌گونه صدای دموکراتیکی به گوش

1. politics

2. policy-making

رسد» (جیمسون، 2017). در واقع، تحت الزامات مدرنیزاسیون، احزاب به دستورالعمل‌های دیکته شده از جانب سرمایه‌داری مالی جهانی شدن و محدودیت‌های تحمیل شده بر دخالت دولت و سیاست‌گذاری عمومی تن داده‌اند و انگاره قدرت مردم که همواره قلب آرمان دموکراتیک معرفی می‌شد را وانهاده‌اند (موف، ۲۰۱۶).

محصول «پسا-سیاست»، وضعیت «پسا-دموکراسی» است که در آن، دو رکن آرمان دموکراسی خواهانه (برابری و حاکمیت مردمی) به فرسودگی دچار شده‌اند (Crouch, 2004)، بدین معنا که آرمان‌های دموکراتیک نمی‌توانند کانال‌های بیان خویش را در چارچوب سیاسی سنتی پیدا کنند؛ «دموس» که مقرر بوده حکومت کند، ذیل مقوله «زامبی» قرار داده شده و صحبت از «دموکراسی» صرفاً به وجود انتخابات و دفاع از حقوق بشر فرو کاسته شده است (موف، ۲۰۱۶). به بیان دیگر، «دموکراسی بدون حقوق» (محدود به اکثریت انتخاباتی) و «حقوق بدون دموکراسی» (حاکمیت بروکراسی‌های فراملی نظیر کمیسیون اروپا) دو بحران موازی مبتلا به دموکراسی‌های اروپایی هستند. بنابراین، در سالیان اخیر جدال میان لیبرالیسم غیر دموکراتیک و اراده مردم جایگزین جدال سنتی میان آزادی و امنیت در دموکراسی‌ها شده است. (Mounk, 2018)

در مقابل، احیا دموکراسی در جدایی از اجماع پسا سیاسی و تصدیق مجادله بر سر بدیل‌های ممکن (در قالب رقابت مسالمت‌آمیز در بستر آگونیستی نه خصومت طردگرانه در بستر آنتاگونیستی) جستجو می‌شود. با این ارزیابی، زمانه‌ی بحران در فرماسیون هژمونیک (بحران نئولیبرالیسم در برآورده ساختن مطالبات عمومی انباشته) را می‌توان «لحظه پوپولیستی» ای در نظر گرفت که فرصت بازسازی دموکراسی را در اختیار می‌نهد چراکه امکان خلق سوپزکتیویته جمعی جدید از طریق بسیج پوپولیستی فراهم می‌آید تا بدیل (یا عقل سلیم) جدیدی را مطابق با اراده عمومی جدید جایگزین سازد. ظهور مقاومت‌های گوناگون به منزله خیزش مطالبات متکثر علیه نظام‌های نمایندگی نخبه‌گرا فن‌سالارانه، مصداق عینی این فرصت قلمداد می‌شود^۱ (موف، ۱۳۹۸: ۳۸-۳۱).

۵-۲) سوپزکتیویته جمعی و بازسازی دموکراسی:

۱. موف بحران اقتصادی ۲۰۰۸ را عامل ظهور لحظه پوپولیستی و آغاز نارضایتی از نهادهای دموکراتیک می‌داند که در خیزش انواع جنبش‌های ضد-سیستم بازتاب یافته است؛ جنبش‌هایی که گرایش به عبور از احزاب چپ و راست دارند. (موف، ۱۳۹۸: ۲۵)

از آنجا که در رویکرد رادیکال، سیاست دموکراتیک به معنای امکان نزاع میان گفتمان‌های رقیب بر سر تعریف اراده عمومی و تعیین دستور کار جامعه سیاسی بر طبق آن است، «ابهام ذاتی مفهوم مردم» ضروری است چرا که امکان تعریف مردم (اراده عمومی) طبق محتواهای جدید را باز می‌گذارد. بنابراین، پوپولیسم با توسل به اراده همگانی برای بازتعریف هنجارهای مسلط، نیروی رهایی بخشی قلمداد می‌شود که با برساختن «ما»ی جمعی به سوژه مند کردن توده‌ها و کشاندن مفهوم اراده عمومی به متن سیاست می‌انجامد. در این معناست که در نگاه لاکلا، پوپولیسم در واقع همان امر سیاسی است یعنی کنش ابراز خواست عمومی از طریق برساختن سوژگی‌کنیته جمعی. (Laclau, 2007) سیاستی که به مفهوم رانسیری، بیشتر به کنش ربط دارد تا اندیشه؛ کنشی که رویه‌های مرسوم سیاسی را برهم می‌زند تا موقعیتی خلق کند که برابری مورد تأکید قرار گیرد. (تاجیک، ۱۳۹۸: ۱۷۵) در اینجا، در برابر منطق «پلیس» که با حذف ابعاد منازعه‌ای، معنای اصیل سیاست «پولیس» (عرصه سوژگی توده‌ها) را به محاق برده، کنش سیاسی به منزله مطالبه سهم از طرف کسانی است که به دلیل نداشتن در سیاست، توأمان کارکرد مخل و مطالبه گر دارند. (رانسیر، ۱۳۸۸: ۲۷) بنابراین، پوپولیسم صرفاً درباره «بحران بازنمایی» (که در واکنش به آن، مردم هویت «پوپولار» جدیدی اتخاذ می‌کنند) نیست بلکه «آغاز بازنمایی» نیز هست؛ بازنمایی هویت‌های مذهبی، قومیتی، جغرافیایی و ... در میدان سیاست (Panizza, 2005: 11).

این معنای مترقی از پوپولیسم می‌تواند به تعمیق دموکراسی بینجامد، مشروط به اینکه میان کثرت جنبش‌های اجتماعی و نیروهای سیاسی نوعی همکاری ایجاد کند. چنانکه موف متذکر می‌شود، برای خنثی‌سازی پوپولیسم ارتجاعی راست افراطی، محکوم کردن و اهریمن‌سازی از هواداران آن‌ها نه تنها فایده‌ای ندارد بلکه رویکردی کاملاً مخرب است چرا که احساسات ضد-سیستم را تقویت می‌کند. به جای مردود شمردن، باید خواست‌های آن‌ها را به شکلی مترقی فرموله کرد و در مسیر دفاع از برابری و عدالت اجتماعی قرارداد. (موف، ۲۰۱۶) بر طبق این رویکرد، بسیج پوپولیستی دموکراسی خواهانه بدون به خطر انداختن نهادهای پایه‌ای دموکراسی قابل دوام است چرا که لحظه پوپولیستی نه در پی گسست انقلابی از دموکراسی (اتخاذ اصول جدید) بلکه به دنبال فرصتی برای دگرگونی هژمونیک (بازتفسیر اصول اخلاقی معتبر دموکراسی) است؛ نوعی «اصلاح طلبی انقلابی» که از گفتمان

دموکراسی خواه در سنت غربی (تخیل دموکراسی خواهانه)^۱ نشئت می‌گیرد و فراسوی چپ افراطی انقلابی و چپ میانه دوراهی کاذب میان اصلاح و انقلاب را بی‌اعتبار می‌سازد. (موف، ۱۳۹۸: ۶۸-۶۶) با این تحلیل، لحظه پوپولیستی نه تهدید بلکه فرصتی فرهنگی-سیاسی برای بازسازی دموکراسی از طریق بازگشت امر سیاسی و عاملیت جامعه است.

۶. دلالت‌های متعارض پوپولیسم برای دموکراسی

چنانکه آمد، نوع نگرش به رکن محوری مقوم دموکراسی (حکومت قانون یا اراده عمومی؟) و نوع تلقی از پوپولیسم (روش حکمرانی یا جنبش بر سازنده اراده جمعی؟) نقش تعیین‌کننده‌ای در ارزیابی نوع تأثیر پوپولیسم بر دموکراسی دارد. به‌اختصار، از منظر لیبرال دموکراتیک، سیاست ورزی پوپولیستی به دموکراسی زدایی ختم می‌شود چرا که مردم‌گرایی طردگرانه آن مجادله عمومی را محدود ساخته و تضعیف حقوق اپوزیسیون و اقلیت را در پی دارد. در مقابل، بر طبق رویکرد رادیکال دموکراتیک، جنبش پوپولیستی با سیاسی کردن موضوعات مغفول مانده از سوی نخبگان حاکم فرصتی برای دموکراتیک‌تر کردن دموکراسی محسوب می‌شود. با لحاظ این چشم‌اندازهای تحلیلی متفاوت، در ارزیابی پیامدهای پوپولیسم برای دموکراسی می‌توان با فراروی از دوگانه مطلق تهدید یا فرصت به «نوع برهم‌کنش چند متغیر» توجه کرد: (۱) محتوای گفتمان پوپولیستی (مفصل‌بندی برابری طلبانه یا تمایز طلبانه مطالبات متکثر؟)، (۲) بستر ظهور پوپولیسم (ساختار فرصت سیاسی: نظام دموکراتیک یا اقتدارگرا؟)، (۳) استراتژی متقابل بازیگران سیاسی اپوزیسیون و پوزیسیون (اتصال یا انفصال میان سیاست‌خیابانی و نظام نهادی؟).

۶-۱) محتوای گفتمان پوپولیستی: پوپولیسم دموکراتیک یا اقتدارگرا؟

اگر که بحران در نظام نمایندگی حاوی امکان خلق اراده جمعی جدید باشد، ارزیابی پیامدهای این وضعیت برای دموکراسی تابعی از این خواهد بود که محتوای گفتمانی که موفق به مفصل‌بندی مطالبات متکثر جامعه می‌شود، برابری خواهی دموکراتیک است یا تمایز طلبی اقتدارگرایانه؟ از این منظر، پوپولیسم‌های متنوعی را می‌توان متصور بود که نتایج

۱. موف مراحل قبلی شوق به برابری در سنت دموکراسی‌خواهانه غربی را چنین برمی‌شمارد: انقلاب‌های دموکراسی‌خواهانه و انقلاب فرانسه (برابری سیاسی)، جنبش‌های اجتماعی کلاسیک قرن نوزدهم (برابری اقتصادی)، جنبش‌های اجتماعی جدید دهه ۱۹۶۰ به بعد (برابری هویتی). (موف، ۱۳۹۸: ۶۵)

متفاوتی برای دموکراسی در پی دارند. برای نمونه، رویکرد رادیکال دموکراتیک تمایز میان دو نوع پوپولیسم را برجسته می‌سازد:

۶- ۱- ۱) پوپولیسم راست؛ با ترکیبی از محافظه‌کاری و نئولیبرالیسم که بر مردم منفرد آزاد تأکید می‌کند و عمدتاً از میان کارمندان، سنتی‌ها و ... عضوگیری می‌کند، با قطع پیوند میان لیبرالیسم و دموکراسی به اراده جمعی تمایز طلبانه و بیگانه‌ستیز و لذا نتایج غیر دموکراتیک می‌انجامد. (موف، ۱۳۹۸: ۸۲) نسخه غربی این نوع پوپولیسم، محافظه‌کاری اقتدارگرایانه‌ای است که در بافتی دموکراتیک عمل می‌کند (حسینی زاده و دیگران، ۱۳۹۷: ۹۵) و به دو شیوه تمایلات مونیستی خود را بروز می‌دهد: رد نظام سیاسی دموکراتیک و ارزش‌های برابری خواهانه و جهان‌شمول. (نظری و سلیمی، ۱۳۹۴: ۱۵۹) برجسته‌ترین مصداق این نوع پوپولیسم در کمپین ترامپ مشاهده شد که با تصویرسازی نمادین از خود به مثابه یک بیگانه‌ستیز مصمم به دفاع از منافع آمریکایی‌های واقعی (مردم عادی سفیدپوست)، گفتمان غیریت ساز ملی‌گرایی هویت محور را در مقابل هنجارهای دموکراتیک جهان‌وطنی لیبرال برجسته ساخت. (کاستلز، ۱۳۹۹: ۶۹)

۶- ۱- ۲) پوپولیسم چپ دموکراتیک؛ باهدف رفرمیسم انقلابی برابری خواهانه، در پی خلق اراده جمعی از طریق بسیج بدنه اجتماعی‌ای است که عمدتاً از طبقه متوسط، جوانان، زنان و ... هستند و می‌تواند کنشی در جهت احیا بعد مردمی مغفول در لیبرال دموکراسی باشد. البته تضمین مترقیانه (دموکراتیک) شدن این مداخله‌ی چپ‌گرایانه، مستلزم «برساختن مردم به روشی متقاطع» در چارچوب منطق هم‌ارزی و نه منطق این‌همانی است. در این چارچوب، مردم نه به منزله «مورد ارجاع تجربی» بلکه «برساخته‌ای گفتمانی و سیاسی»، و نه به منزله «توده» (کل همگون) بلکه «اراده جمعی برآمده از زنجیره هم‌ارزی» (میان تنوعی از مطالبات) فهم می‌شود. تحقق این کلیت گشوده و متکثر مستلزم اتخاذ گنجینه‌واژگانی است که امکان از آن خویش کردن مطالبات جنبش‌های مختلف و جذب بدنه توده‌ای آن‌ها به درون گفتمان پوپولیسم دموکراتیک را فراهم سازد. بدین طریق، یک مطالبه می‌تواند هم‌زمان عام (پوپولیستی) و خاص (دموکراتیک) باشد. این نوع پوپولیسم را می‌توان ذیل سنت «جمهوری خواهی مدنی» فهم کرد، نوعی جمهوری خواهی باز صورت‌بندی شده برای میدان دادن به کثرت‌گرایی که بر مشارکت فعالانه در اجتماع تأکید دارد. (موف، ۱۳۹۸: ۸۷-۸۲، ۱۰۷) بااینکه پوپولیسم چپ دموکراتیک به‌عنوان الگویی برای آینده مطرح گردید، به‌زعم

موف، شمایی از این کیفیت را می‌توان در اقدامات حزب کارگر در دوره جرمی کوربین برای بسیج بسیاری از سرخوردگان سیاسی ذیل گفتمان برابری طلب مشاهده کرد. (موف، ۱۳۹۸: ۶۰)

۶-۲) بستر ظهور پوپولیسم (ساختار فرصت سیاسی):

تحلیل فوق که امکان‌های مترقی و ارتجاعی پوپولیسم را از منظر محتوای گفتمان میزبان می‌سنجد، باید با نظر به زمینه ظهور پوپولیسم و وضعیت جامعه‌ی میزبان از منظر «مراحل گذار به دموکراسی» تکمیل گردد.

۶-۲-۱) ساختار پیشا دموکراتیک؛ در رژیم‌های اقتدارگرا که مسئله «گذار به دموکراسی» مطرح است، پوپولیسم با گرایش به حاکمیت مردمی می‌تواند نقش مثبتی در پیشبرد فرایند دموکراتیزاسیون و ارتقا دموکراسی حداقلی (انتخاباتی) ایفا کند. البته میزان و نوع این تأثیرگذاری بستگی دارد به مرحله‌ای که جامعه مربوطه در آن قرار دارد: (۱) در مرحله «آزادسازی‌ها» در یک رژیم اقتدارگرا، پوپولیسم می‌تواند با خلق اراده جمعی ضد رژیم به دموکراتیزاسیون کمک کند. برای مثال: نقش پوپولیسم جنبش‌های ضد کمونیستی (مثل جنبش همبستگی) در وقوع انقلاب‌های اروپای شرقی. (۲) در مرحله «گذار از اقتدارگرایی به دموکراسی انتخاباتی»، پوپولیسم به دلیل فشار به نخبگان حاکم برای تضمین دسترسی مردم به قدرت و دفاع از انتخابات آزاد می‌تواند نقش مبهم اما سازنده‌ای در پیشبرد دموکراتیزاسیون داشته باشد. برای نمونه، عملکرد حزب انقلاب دموکراتیک در مکزیک دهه ۱۹۸۰ که با اتخاذ ادبیات پوپولیستی به مخالفت با حزب حاکم روی آورد و علی‌رغم شکست در انتخابات، مسیر را برای معامله‌های تاریخی هموار کرد.

در فرایند «واگشت دموکراتیک» نیز میزان و نوع اثرگذاری پوپولیسم بر دموکراسی زدایی تابعی از این است که جامعه مربوطه در کدام مرحله از این روند نزولی قرار دارد: (۱) در مرحله «فرسایش دموکراتیک»، پوپولیسم به دلیل تمایل به مدل اکثریت‌گرایی افراطی می‌تواند عامل تسریع فرسایش دموکراتیک شود. اقدام حزب پوپولیست راست‌گرای «ویکتور اوربان» در مجارستان برای بازنویسی قانون اساسی به نفع حزب حاکم را می‌توان مثالی از این تأثیر در نظر گرفت. (۲) در مرحله «نابودی دموکراتیک» (گذار به اقتدارگرایی رقابتی)، پوپولیسم به دلیل گرایش به برهم زدن قواعد بازی، نقشی مبهم اما حمایت‌گراانه از روند نابودی ایفا می‌کند. عملکرد «فوجیموری» در پرو در دهه ۱۹۹۰ مثال مناسبی در این

رابطه است. ۳) در مرحله «سرکوبگری» (حرکت از اقتدارگرایی رقابتی به اقتدارگرایی کامل)، پوپولیسم به دلیل حمایت از حاکمیت مردمی، علیه روند تکمیل اقتدارگرایی عمل می‌کند. (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۱۱۵-۱۱۰)

۶-۲-۲) ساختار دموکراتیک؛ در اینجا که مسئله «تعمیق دموکراسی» مطرح است، پوپولیسم با چهره غیر سازنده‌اش در توسعه‌ی یک رژیم لیبرال دموکرات شناخته می‌شود چراکه اکثریت‌گرایی افراطی آن مانع اصلاحات معطوف به حقوق اساسی لیبرال می‌شود. مثال بارز این وضعیت، دوره حکمرانی «ولادیمیر مشایر» در اسلواکی دهه ۱۹۹۰ است که علی‌رغم امیدها برای تحکیم دموکراسی، اقدامات پوپولیستی آن مانع این امر گردید (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۱۱۰-۱۱۲). با این حال، چنانچه ارزیابی رویکرد رادیکال دموکراتیک در تأثیر پوپولیسم بر تعمیق دموکراسی را در نظر داشته باشیم، می‌توانیم تحلیل پیش‌گفته از نقش غیر سازنده پوپولیسم را در خصوص «پوپولیسم در قدرت» (حکمرانی پوپولیستی) صادق بدانیم، پوپولیسمی که به دلیل تکرر ستیزی، نهاد‌گریزی، شخص‌محوری و... به دموکراسی زدایی منتهی می‌شود. اما «پوپولیسم بر قدرت» (و از گونه‌ی جنبش اپوزیسیون برابری طلب) به دلیل خلق اراده جمعی معطوف به بازنویسی دستور کار سیاسی می‌تواند تحرکی در راستای دموکراتیک‌تر کردن دموکراسی قلمداد شود.

بدیهی است که فعلیت یافتن این چهره سازنده، منوط به امکان بسیج‌گری توسط پوپولیسم برابری خواه/دموکراتیک است؛ فرصتی که صرفاً با وجود قواعد تضمین‌شده رقابت سیاسی در یک ساختار دموکراتیک می‌توان متصور بود. به بیان دیگر، در اینجا متغیر تعیین‌کننده این است که «ساختار فرصت سیاسی» چه امکان‌ها و امتناع‌هایی پیش‌روی بازیگران سیاسی قرار می‌دهد؟ فرصت ساختاری، شامل دو بُعد است: ۱) بُعد «عینی» به معنای ظرفیت نهادی نظام سیاسی برای تضمین عمق و گستره رقابت سیاسی است؛ یعنی قواعد بازی سیاسی ممکن است فرصت‌ساز یا مانع رقابت دموکراتیک بر سر بسیج مطالبات اجتماعی باشد. برای مثال، مسئله انتخابات آزاد و رقابتی. ۲) بُعد «ذهنی» به معنای فرایندهای معرفتی حائل بین فرصت و عمل یا در واقع برداشت فعالان سیاسی از فرصت‌های نهادی موجود است؛ زیرا برای تحقق یک عمل جمعی، فعالان باید اعتقاد داشته باشند که «فرصت وجود دارد و قدرت ایجاد تغییر را دارند ... برای مثال برداشت‌های فعالان از پاسخ دولت می‌تواند تحت

تأثیر چشمگیرتر این پاسخ نظیر سرکوب قرار گیرد و در نتیجه از پاسخ‌های غیر محسوس‌تر دولت نظیر مذاکره غفلت شود». (دلپورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۳۱۸)

با این اوصاف، نگرش فرصت‌محور رادیکال دموکراتیک به پوپولیسم صرفاً در چارچوب نظام لیبرال دموکراتیک موضوعیت می‌یابد؛ چراکه شرایط رقابت سیاسی، گردش قدرت و نتایج ایجابی‌جابجایی در قدرت (پیگیری مطالبات جنبش) در آن تضمین شده است. طبیعتاً، در جوامع غیر دموکراتیک (از نیمه دموکراسی تا اقتدارگرایی انتخاباتی)، علاوه بر محتوای گفتمان پوپولیستی، متغیر ساختار فرصت‌سیاسی نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در نحوه تأثیرگذاری پوپولیسم بر فرایند دموکراسی ایفا می‌کند.

چنانچه شرایط محیط سیاسی به گونه‌ای باشد که مجموعه بازیگران را به این ارزیابی نرساند که از امکان برابر برای اعلام شفاف برنامه‌ها (از موضع بر قدرت) و اجرایی کردن آن‌ها (از موضع در قدرت) برخوردارند، صرفاً انواع خاصی از پوپولیسم مجال ظهور می‌یابند. برای نمونه، بسیج جامعه از بالا توسط حکومت (از سنخ رژیم‌های پوپولیستی) که با برجسته ساختن صرفاً یک‌گونه از مطالبات (معیشتی، هویتی، سیاسی و ...) از میان تکرر مطالبات انباشته، صحنه جامعه را به جامعه توده‌ای تبدیل می‌کند. در نتیجه، پوپولیسم با چهره اقتدارگرایی خود (نخبه‌ستیزی، تکرر ستیزی، طرد، عوام‌فریبی و...) ظاهر می‌شود.

۶-۳) استراتژی بازیگران «بر قدرت» و «در قدرت»:

علاوه بر محتوای گفتمان پوپولیستی و ساختار فرصت‌سیاسی، استراتژی بازیگران سیاسی در سطوح مختلف (اعم از سطوح جنبشی و نهادی) نیز در نحوه تأثیرگذاری پوپولیسم بر دموکراسی نقشی تعیین‌کننده دارد.

۶-۳-۱) استراتژی موازی در سطح جنبشی؛ در سطح جنبش پوپولیستی، مسئله به نوع استراتژی پوپولیست‌ها در قبال سیاست نهادی (حکومت و احزاب) بستگی دارد. برابری خواهی پوپولیستی زمانی می‌تواند حاوی دلالت‌های مترقی برای بازسازی دموکراسی باشد که پوپولیست‌ها به‌جای استراتژی خروج از دموکراسی نمایندگی، در پی رفع ضدیت میان حزب (پیکار پارلمانی) و جنبش (پیکار فرا پارلمانی) باشند چراکه تضادهای آنتاگونیستی متنوعی (در درون و بیرون عرصه نهادی) وجود دارد و ساختارهای نمایندگی همچنان نقش

۱. لاکلا و موف صراحتاً عنوان می‌کنند که ایده دموکراسی رادیکال اساساً در بستر لیبرال دموکراسی، و به مثابه رادیکالیزه‌کردن آن، قابل تصور است (Laclau & Mouffe, 1985).

حیاتی در نهادینه‌سازی بُعد تعارضی دموکراسی دارند. بنابراین، به‌منظور دموکراتیک‌تر کردن دموکراسی، ترکیبی از هر دو نوع دموکراسی (مستقیم و نمایندگی) لازم خواهد بود. توجه این ضرورت، تجربه اثرگذاری محدود جنبش‌های موج اول پس از بحران سال ۲۰۰۸ (نظیر احزاب راست‌گرا در اتریش و فرانسه، جنبش‌های چپ‌گرا در وال‌استریت، یونان، اسپانیا و...) به دلیل اجتناب از مفصل‌بندی باسیاست نهادی است. در واقع، ریشه بحران به دموکراسی نمایندگی به‌طور فی‌نفسه بر نمی‌گردد، بلکه از وضعیت پسا دموکراسی (به معنای افول نقش پارلمان در دموکراسی‌ها) در اثر الیگاریزه‌شدن سیاست (به معنای کاهش حاکمیت مردمی در مقابل فن‌سالاری) نشئت می‌گیرد (موف، ۱۳۹۸: ۷۹-۷۵، ۴۰-۳۲).

به همین نحو، شکل حزبی سیاست نیز منسوخ نشده است؛ بلکه مستلزم تعدیل نخبه‌گرایی و بازاندیشی در هویت‌گفتمانی خود برای ارتباط با مطالبات متکثر خیابان (در قالب جنبش‌های اجتماعی) است. این تدبیر مستلزم عبور احزاب سیاسی از برداشت منفی در خصوص پوپولیسم به برداشتی استراتژیک (پوپولیسم به‌منزله استراتژی برساختن اراده عمومی جدید) است. حاصل این بازاندیشی، دوبعدی شدن جریان‌های سیاسی به معنای تمرکز توأمان بر ساحت نهادی/قدرت و ساحت خیابانی/جامعه خواهد بود. بارقه‌هایی از این تجربه را می‌توان در جنبش پودموس (کاستلز، ۱۳۹۹: ۱۲۰-۱۲۱)، حزب کارگر در دوره «جرمی کوربین» (موف، ۱۳۹۸: ۶۰) و... مشاهده کرد.

۶-۳-۲) استراتژی خنثی‌سازی در سطح حکومتی؛ در سطح مقابل، نحوه مواجهه نظام نهادی (حکومت) با جنبش پوپولیستی مطرح است. مواجهه سازنده اقتضا می‌کند که عقلانیت نهادی با فراروی از برداشت‌های هنجاری له و علیه پوپولیسم، آن را فرصتی برای اصلاح نظام نمایندگی در جهت بازنمایی مطالبات مادی و هویتی جامعه در نظر گیرد. با بهره‌گیری آزاد از رویکرد انتقادی شیخ شناسانه ژاک دریدا در کتاب «اشباح مارکس»^۱ (Derrida, 1994) می‌توان گفت در این سطح، مسئله توسل به محتوا یا ایده‌های پوپولیستی نیست بلکه

۱. در اشباح مارکس، دریدا در پی احیاء یا بازگشتی دیگر به ایده‌های مارکس نیست؛ بلکه درصدد است تا با استفاده از فیگور انتقادی مارکس (یا به بیان دقیق‌تر، با وام‌گیری از جمله اول مانیفست کمونیست: «شبحی اروپا را تسخیر می‌کند: شیخ کمونیسم») به موضع‌گیری سیاسی علیه هژمونی نولیبرال بپردازد. برای او، مارکس به منزله «شیخ» یا «دیگری» نظم سرمایه‌داری می‌تواند - همچون روح پدر هملت - همواره احضار گردد تا در مقابل ژست پیروزمندانه پایان تاریخ فوکویاما، ناتوانی لیبرال دموکراسی در تحقق وعده‌هایش را برملا سازد. در این معنا، او مارکسیسم را، به مانند عدالت، حاوی «وعده‌ای رهایی‌بخش» می‌داند که علی‌رغم انحرافات نظری-عملی گذشته ایدئولوژیک - توتالیتار نباید از روح «موجودگرایانه» آن دست کشید (Derrida, 1994).

توجه به جاذبه پوپولیسم به منزله شاخص میزان سلامتی نظام نمایندگی از نظر گاه جامعه است. پوپولیسم به منزله «شیخ» یا «دیگری» دموکراسی نمایندگی همواره ظاهر می‌گردد تا شکاف میان جامعه و حکومت را متذکر گردد.

بنابراین، با توجه به اینکه در دموکراسی‌های اروپایی احزاب پوپولیست همواره نظام‌های حزبی را متحول کرده‌اند، می‌بایست احزاب پوپولیستی تازه تأسیس را به‌عنوان «صدای ناراضی» در نظر گرفت که شکاف‌های نهادها را نشان می‌دهند و خلأ آن‌ها را جبران می‌کنند. از این جهت، حرکت پوپولیست‌ها در چارچوب قانون اساسی می‌تواند به‌طور بالقوه کارکردی مفید برای دموکراسی‌ها داشته باشد (دکر، ۱۳۹۹).

در این شرایط، مردم ممکن است نه از روی نزدیک‌بینی و ناآگاهی بلکه به‌طور عقلایی اما بانگیزه‌های متنوعی به پوپولیست‌ها روی بیاورند. در یک نمونه، در رقابت میان بخش‌های فقیر و غنی جامعه هر بخش ترجیحات خود را با رأی به سیاست‌های سازگار با منافعش آشکار می‌سازد. (سرزیم، ۱۳۹۴: ۱۹۰) در نمونه دیگر، طبقه متوسطی که جایگاه اقتصادی‌اش سست شده، در هراس از دست‌رفتن جایگاه اجتماعی و هویت فرهنگی‌اش به سیاست‌های ضد سیستم گرایش می‌یابد. چه بسا حتی افرادی که متحمل آسیب اقتصادی نشدند نیز برای جلب فرصت‌طلبانه منفعت در درون سیستم به حمایت از جهت‌گیری‌های پوپولیستی روی آورند؛ نظامی که در اثر کارتلی شدن و قانونمند شدن مفرط^۱ فرایند سیاسی، به احساس عدم قدرت تغییر در «دموکراسی بدون انتخاب» و در نتیجه سرخوردگی از نظم موجود دامن زده است (Smilova, 2020: 61-63).

با این اوصاف، انکار، حمله و قرنطینه پوپولیست‌ها استراتژی اشتباهی است که به نتیجه معکوس یعنی قطبی‌تر شدن جامعه منجر خواهد شد. مواجهه مناسب مقدمتاً مستلزم تصدیق این واقعیت است که ریشه جاذبه پوپولیسم به تأکید آن بر انگاره «حکمرانی مردم به‌منزله وعده بر زمین‌مانده دموکراسی»، در شرایط سرخوردگی جامعه، برمی‌گردد. در شرایط همگرایی احزاب سیاسی جریان اصلی، رهبران پوپولیست با سیاسی کردن مسائل مغفول نخبگان و چارچوب‌بندی آن به‌منزله مصادره دموکراسی از طریق قول و قرار پنهانی نخبگان موجود (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۱۴۲، ۱۲۹)، به راه‌حل‌های مبتنی بر عقل سلیم مردمی متوسل می‌شوند تا احساسات ضد حاکمیتی بی‌شکل را بسیج کنند. در این معنا، لحظه توفیق پوپولیست‌ها در واقع لحظه تلاقی پوپولیسم توده‌ها («تقاضای متأثر از تغییرات ساختاری

موجد ایستار پوپولیستی) و پوپولیسم نخبگان («عرضه» متأثر از شرایط مساعد برای خیزش پوپولیست‌ها) است.

بنابراین، باید دو طرف تقاضا (خواست توده‌ای) و عرضه (سبک و راهبرد پوپولیست‌ها) سیاست پوپولیستی را بازشناخت و به تدابیری برای تقویت آثار مثبت و تضعیف آثار منفی آن اندیشید. از یک سو، سیاست‌های معطوف به کاهش تقاضای پوپولیستی در پیش گرفت. نظیر مبارزه با فساد، تقویت ظرفیت دولت (دولتمندی و حکومت قانون از طریق اصلاحات نهادی)، نمایندگی صادقانه‌تر، آموزش مدنی توده‌ها. از سوی دیگر، به خنثی‌سازی طرف عرضه پرداخت. اقداماتی همچون ائتلاف احزاب جریان اصلی با احزاب پوپولیست، تقویت نهادهای حمایت از حقوق اساسی (دادگاه‌های قانون اساسی، رسانه‌ها، نهادهای فراملی)، پرداختن به مطالبات پوپولیست‌ها و ادغام آن‌ها در نظام سیاسی. البته ویژگی‌های ساختار سیاسی مربوطه و محتوای گفتمان پوپولیستی در میزان توفیق این تدابیر نقش تعیین‌کننده‌ای خواهد داشت (موود و والسر، ۱۳۹۸: ۱۴۲-۱۲۲).

حاصل آنکه فراسوی بیم لیبرال‌ها و امید رادیکال‌ها، به نظر می‌رسد بدیل مناسب را می‌بایست در قرارداد اجتماعی جدیدی جستجو کرد که موازنه بهتری میان تخصص‌گرایی و پاسخگویی به اراده مردم برقرار سازد (Mounk, 2018). در این راستا، مسئله نه توسل به پاسخ‌ها (برنامه‌ها)ی پوپولیستی بلکه گشودگی به روی پرسش‌های پوپولیست‌ها (مطالبات عمومی) خواهد بود تا زمینه پذیرش و گفتگو با پوپولیست‌ها در سیاستی شمول‌گراتر فراهم گردد؛ امری که مستلزم پرهیز از تقلیل‌گرایی در تحلیل مطالبات توده‌ای است چراکه در احساساتی نظیر محرومیت نسبی و افول جایگاه اجتماعی، مطالبات توأمان اقتصادی و فرهنگی آمیخته است (Smilova, 2020: 60).

۷. نتیجه‌گیری

در مواجهه با موج پوپولیستی سال‌های اخیر که از بحران نمایندگی در دموکراسی‌های لیبرال خبر می‌دهد، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش بود که فراسوی دوگانه مطلق تهدید یا فرصت، چه متغیرهایی را می‌توان در ارزیابی‌های متعارض از پیامدهای پوپولیسم برای دموکراسی تعیین‌کننده دانست؟ با این مفروض که پاسخ به این پرسش تابعی از نوع نگرش به رکن محوری مقوم دموکراسی و نوع تلقی از پوپولیسم است، مقاله‌ی حاضر در گام اول تمرکز خود را بر ارزیابی‌های دموکراتیک متعارض (لیبرال و رادیکال) از پوپولیسم قرارداد.

هر دو رویکرد، بر وجوهی از دموکراسی پایه‌ریزی می‌شوند. رویکرد لیبرال، با تأکید بر سوژگی فردی، عقلانیت، حکومت قانون، کثرت‌گرایی و... گرایش توده‌ای و هم‌زمان محدودساز (محدود به مردم ایدئال بر طبق ایدئولوژی میزبان) پوپولیسم را خطری برای دموکراسی ارزیابی می‌کند چراکه مجادله عمومی را محدود ساخته و به تضعیف نهادهای دموکراسی، حقوق مخالفان و تکثر طبیعی جامعه می‌انجامد. در مقابل، رویکرد رادیکال دموکراتیک با تأکید بر سوژگی جمعی، هویت، اراده عمومی، مشارکت گسترده و... به این امکان توجه می‌دهد که جنبش پوپولیستی با سیاسی کردن موضوعات مغفول مانده از سوی نخبگان، در صورت مفصل‌بندی برابری خواهانه مطالبات توده‌ای انباشته، می‌تواند در جهت دموکراتیزاسیون دموکراسی عمل کند.

پژوهش حاضر، تصدیق و بهره‌گیری غیر متناقض نما از ملاحظات هر دو رویکرد را این‌گونه تصور می‌کند که وقتی پوپولیسم به چهره‌ایجایی و در قالب محتوای سیاست‌گذارانه یا روش حکمرانی ظاهر می‌شود، به دلیل نهاد ستیزی، تکثر ستیزی و توده‌ای کردن سیاست، بنیان‌های ساختاری دموکراسی را به‌طور جدی تهدید نموده و زمینه‌ساز اقتدارگرایی می‌شود. در مقابل، آنجا که به چهره سلبی و در قامت یک جنبش و استراتژی بسیج‌پدیدار می‌شود، به دلیل خلق یک اراده جمعی جدید و معطوف به برجسته‌سازی نواقص دموکراسی نمایندگی (نظیر مصادره سیاست توسط اقلیت، نخبه‌گرایی فن‌سالارانه و...) می‌تواند به امکانی برای بازسازی این سیستم بدل شود.

البته فعلیت‌بخشی به این چهره سازنده پوپولیسم منوط به نحوه «برهم‌کنش چند متغیر» است: (۱) گفتمان جنبش پوپولیستی مربوطه، برابری طلبانه است یا تمایز طلبانه؟ (۲) در ساختار دموکراتیک نظام نمایندگی ظهور یافته است یا اقتدارگرا؟ (۳) بازیگران سیاسی ساختار دموکراتیک چه استراتژی‌ای در پیش گرفته‌اند؟ از یک سو، آیا جنبش پوپولیستی مربوطه، استراتژی اتصال میان سیاست‌خیابانی و نهادی را در پیش گرفته است یا انفصال؟ از سوی دیگر، آیا حکومت استراتژی پاسخگویی به مطالبات در قالب سیاست‌گذاری فراگیر را اتخاذ کرده است یا رویکرد طرد پوپولیست‌ها؟ اگر که پاسخ به شق اول این سؤالات مثبت باشد، ظهور جنبش پوپولیستی برابری خواهانه را می‌توان همچون یک اصلاح‌طلبی رادیکال به‌منزله فرصتی برای دموکراتیزه کردن دموکراسی در نظر گرفت. در غیر این صورت، پوپولیسم یا به‌صورت نقابی مردم‌گرایانه (اما با اهدافی اقتدارگرایانه) همچون ابزار بسیج توده‌ای از بالا

توسط حکومت پدیدار خواهد شد و یا به شکل رادیکالیسم عقیم منتهی به تخریب رویه‌های دموکراتیک از پایین.

بهره سخن آن‌که، پوپولیسم با توسل به انگاره «حاکمیت مردم» و متذکر شدن شکاف میان حاکمان و مردم به مثابه تنش ذاتی مدرنیته سیاسی، همواره سایه دموکراسی نمایندگی باقی خواهد ماند و امکان‌های متعارضی در تضعیف یا ارتقای دموکراسی پیش‌رو خواهد نهاد. بنابراین، مسئله نظریه دموکراتیک، طرح‌ریزی سازمانی است که بتواند توازنی میان دو روی سکه دموکراسی (حکومت قانون و اراده عمومی) برقرار سازد.

منابع

الف) فارسی

آدورنو، تئودور (۱۳۹۹)، «سویه‌های راست‌گرایی افراطی نو»، ترجمه یگانه خوبی، بازیابی شده در ۱۷/۹/۱۴۰۰ از: <https://problematica.com>

تاجیک، محمدرضا (۱۳۹۸)، زیست جنش: / این جنش یک جنش نیست، تهران: نگاه معاصر. تاگارت، پل (۱۳۸۵)، پوپولیسم، ترجمه: حسن مرتضوی، تهران: آشیان، چاپ دوم. تاگیف، پیر آندره؛ لیوژیه، رافائل (۱۳۹۸)، ظهور پوپولیسم ملی نو (اروپا در چنبره احزاب پوپولیستی)، ترجمه دکتر منصور وثوقی، تهران: چاپخش.

جیمسون، فردریک (۲۰۱۷)، «مردم می‌گویند "این یک فاشیسم جدید است" من می‌گویم "هنوز نه"»، بازیابی شده در ۱۰/۹/۱۴۰۰ از: <https://www.radiozamaneh.com/317756/>

حسینی‌زاده، سید محمدعلی؛ امیر، سید محمد؛ شفیعی، محسن (۱۳۹۷) «پوپولیسم راست در اروپای غربی و ایالات متحده آمریکا و زمینه‌های شکل‌گیری آن»، *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، سال ۱۰، شماره ۱، صص: ۱۱۲-۸۴.

دال، رابرت (۱۳۷۸) *درباره دموکراسی*، ترجمه: حسن فشارکی، تهران: شیرازه. دکر، فرانک (۱۳۹۹)، «پوپولیسم راست‌گرا در اروپا: نگاهی جامع به روند قدرت گرفتن احزاب راست افراطی در اروپا» ترجمه: محمد زارعی و فاطمه سیرفی، بازیابی شده در ۲۴/۱۰/۱۴۰۰ از: <https://political.ir/right-wing-populism-in-europe/>

دلپورتا، دوناتلا، ماریو دیانی (۱۳۹۰)، *مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: کویر، چاپ سوم.

رانسیر، ژاک (۱۳۸۸)، *ده تزد در باب سیاست*، ترجمه: امید مهرگان، تهران: رخداده نو.

سرزعی، علی (۱۳۹۴)، «کیفیت نهادها و ترکیب مخارج دولت: یک الگوی نظری»، فصلنامه علمی- پژوهشی برنامه‌ریزی و بودجه، سال ۲۰، شماره ۳، صص: ۲۱۱-۱۸۹.

سمیعی اصفهانی، علیرضا (۱۳۹۸)، «درآمدی نظری بر مفهوم، ماهیت و عملکرد پوپولیسم»، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، سال ۱۱، شماره ۲، صص: ۸۵-۶۲.

فریدن، مایکل (۲۰۱۸)، «بازخوانی پوپولیسم به‌مثابه ایدئولوژی»، ترجمه وفا مهرآیین، بازیابی شده در ۱۴/۱۱/۱۴۰۰ از: <https://www.radiozamaneh.com/392302>

کاستلز، مانوئل (۱۳۹۹)، گسست: بحران لیبرال دموکراسی، ترجمه: مجتبی قلی‌پور، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

لاکلائو، ارنستو؛ ژیزک، اسلاوی [دیالوگ] (۱۳۸۸)، در ستایش پوپولیسم، گردآوری و ترجمه: محمد ایزدی و عباس ارض‌یما، تهران: رخداد نو.

لاوسن، جورج (۱۴۰۰)، کالبدشکافی‌های جدید انقلاب، ترجمه: مهدی زیبایی، تهران: نگاه معاصر.

موثقی، احمد (۱۳۹۸) «پوپولیسم سیاسی- اقتصادی و فرهنگی، دموکراسی و توسعه»، فصلنامه سیاست، سال ۴۹، شماره ۴، صص: ۱۲۱۰-۱۱۹۳.

موف، شانتال (۱۳۹۸)، در دفاع از پوپولیسم چپ، ترجمه: حسین رحمتی، تهران: اختران.

موف، شانتال (۲۰۱۶)، «چرخش پوپولیستی»، بازیابی شده در ۵/۹/۱۴۰۰ از: <https://www.radiozamaneh.com/311659>

مولر، یان ورنر (۱۳۹۶)، پوپولیسم چیست؟، ترجمه: بابک واحدی، تهران: بیدگل.

مونو، ژان کلود (۱۳۸۸)، «قدرت پوپولیسم: یک تحلیل فلسفی»، گفتگو، شماره ۵۴: ۷۱-۶۱.

موود، کاس؛ والسر، ک.ر. کالت (۱۳۹۸)، مقدمه‌ای خیلی کوتاه بر پوپولیسم، ترجمه: احمد موثقی و حسن اعمایی، تهران: نگاه معاصر.

نظری، علی اشرف؛ سلیمی برهان (۱۳۹۴)، «پوپولیسم راست افراطی در دموکراسی‌های اروپایی: مطالعه موردی فرانسه»، فصلنامه دولت‌پژوهی، سال ۱، شماره ۴، صص: ۱۸۵-۱۵۷.

نیومن، سال؛ چوت، سایمون (۱۳۹۸)، «در باب سیاست و پوپولیسم معاصر: گفتگو با سال نیومن و سایمون چوت درباره جمعیت، قدرت و پسا دموکراسی در قرن بیست و یکم» ترجمه مرتضی پاک‌نیت، روزنامه شرق، شنبه ۲۸ دی، شماره ۳۶۲۶، ص ۸.

ب) انگلیسی

- Adorno, T. (2020). "Aspects of New Right-Wing Extremism", Y. KHoyi (Trans.), Retrieved from: <https://problematica.com> (In Persian).
- Arditi, B. (2005). "Populism as an Internal Periphery of Democratic Politics", in F. Panizza (Ed.) *Populism and the Mirror of Democracy*, (p.p. 72-98), London & New York: Verso.

- Castells, M. (2020). *Rapture: The Crisis of Liberal Democracy*, M. Gholipor (Trans.), Tehran: Research Institute of Strategic Studies. (In Persian)
- Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*, Cambridge and Malden: Polity Press.
- Dahl, R. (1999). *On Democracy*, H. Fesharaki (Trans.), Tehran: Shirazeh. (In Persian)
- Decker, F. (2020). "Right-Wing Populism in Europe", M. Zarei & F. Sirafi (Trans.), Retrieved from: <https://political.ir/right-wing-populism-in-europe/> (In Persian)
- Della Porta, D. & Diani, M. (2011). *Social Movements*, M. Delforoz (Trans.), Tehran: Kavir. (In Persian)
- Derrida, J. (1994), *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*, trans. Peggy Kamuf, New York & London: Routledge.
- Durante, T. (2021). "Global Consciousness and New Visual Order: The Populist Aesthetic Challenge". *Academia Letters*, Article 2439, Retrieved from: <https://doi.org/10.20935/AL2439>
- Freedon, M. (2018). "Reading Populism as Ideology", V. Mehrayin (Trans.), Retrieved from: <https://www.radiozamaneh.com/392302> (In Persian).
- Heinisch, R. C, Holtz-Bacha, C., & Mazzoleni, M. (Eds), (2017), *Political Populism: A Handbook*, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Hosainizadeh, S.M, Amir, S.M & Shafei`I. (2019). "Right-wing Populism in Europe and the USA and the Grounds of Its Formation", *Political and International Approaches*, 10 (1): 84- 112. (In Persian)
- Jameson, F. (2017). "People Are Saying 'This Is a New Fascism' and My Answer Is – Not Yet!", Retrieved from: <https://www.radiozamaneh.com/317756/>. (In Persian)
- Laclau, E. (2007). *On Populist Reason*, New York & London: Verso.
- Laclau, E. & Zizek, S. (2009). *For Populism*, M. Izadi & A. Arazpeyma (Eds. & Trans), Tehran: Rokhdad-e No. (In Persian)
- Laclau, E., Mouffe, Ch. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London. New York: Verso.
- Lawson, G. (2021). *Anatomies of Revolution*, M. Zibaei (Trans.), Tehran: Negah-e Moaser. (In Persian)
- Mono, J. (2009). "The Power of Populism: A Philosophical Analysis", *Goft-o-Go*, 54: 61-71. (In Persian)
- Mouffe, Ch. (2016). "Populist Turn", Retrieved from: <https://www.radiozamaneh.com/311659> (In Persian).
- Mouffe, Ch. (2019). *For a Left Populism*, H. Rahmati (Trans.), Tehran: Akhtaran. (In Persian)
- Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*, Harvard University Press.
- Movaseghi, A. (2020). "Political- Economic and Cultural Populism, Democracy, and Development", *Politics Quarterly*, 49 (4): 1193- 1210. (In Persian)
- Mudde, C. & Kaltwasser, R. (2019). *Populism: A Very Short Introduction*, A. Movaseghi & H. Aemayi (Trans.), Tehran: Negah-e Moaser. (In Persian)
- Muller, J. (2017). *What is Populism?* B. Vahedi (Trans.), Tehran: Bidgol. (In Persian)
- Nazari, A. (2016). "Extreme Right-Wing Populism in European Democracies: Populist Extreme Right in France", *State Studies*, 1 (4): 157-185. (In Persian)
- Newman, S. & Simon, Ch. (2019). "On the Contemporary Politics and Populism [Interview]", M. Pakniat (Trans.), *Shargh Newspaper*, 18 January, 3626: 8. (In Persian)

- Osborne, T. (2021). "Civil Society, Populism and Liberalism", *International Journal of Politics, Culture and Society*, 34: 175- 190.
- Palonen, E. (2021). "Democracy vs. Demography: Rethinking Politics and the People as Debate", *Thesis Eleven*, 164 (1): 88- 103.
- Panizza, F. (Ed.) (2005). "Introduction", in *Populism and the Mirror of Democracy*, London & New York: Verso.
- Ranciere, J. (2009). *Ten Theses on Politics*, O. Mehregan (Trans.), Tehran: Rokhdade No. (In Persian)
- Samiee Isfahani, A. (2019). "Theoretical Introduction on the Concept, Nature and Function of Populism", *Political and International Approaches*, 11 (2): 62-85. (In Persian)
- Sarzaem A. (2015). "The Quality of Institutions and the Composition of Government Expenditure: A Theoretical Model", *JPBUD*, 20 (3): 189- 211. (In Persian)
- Smilova, R. et al. (2020). *Casual Mechanisms of Populism*, WP4 (Causal, Policy and Futures Analysis) of PaCE project, (DOI: 10.13140/RG.2.2.27295.59043).
- Taggart, P. (2006). *Populism*, H. Mortazavi (Trans.), Tehran: Ashian. (In Persian)
- Taguieff, P. & Liogier, R. (2019). *The Emergence of New National Populism*, M. Vosoghi (Trans.), Tehran: Chapakhsh. (In Persian)
- Tajic, M. (2019). *Bio-Movement; This Movement Is Not a Movement*, Tehran: Negah-e Moaser. (In Persian)
- White, J. (2009). "The Social Theory of Mass Politics", *Journal of Politics*, 71 (1): 96-112.

استناد به این مقاله: عباس‌زاده مرزبالی، محسن. (۱۴۰۱). چهره ژانوسی پوپولیسم: دموکراسی‌زدایی یا دموکراتیزه کردن دموکراسی؟. *دولت‌پژوهی*، ۸(۳۲)

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...